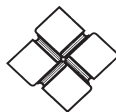

Van paradijs tot kunstwerk

Filosofie van de tuin
door de eeuwen heen

Barbara Moerman

Uitgeverij Eburon
Utrecht 2020

Inhoud

Inleiding	9
1. Paradijselijke tuinen Het Midden-Oosten en de Islam	18
2. Besloten tuinen voor monniken en minnaars De middeleeuwen	36
3. Tuinen voor lering en vermaak De renaissance	58
4. Almachtige tuinen De barok	86
5. Heimwee naar Arcadië De romantiek	110
6. Tuinen voor burgers en arbeiders De industriële revolutie	136
7. Het einde van de tuin zoals we die kennen	156
Nawoord	175
Herkomst en verantwoording afbeeldingen	177
Literatuur	181

5

Heimwee naar Arcadië

De romantiek

Vanaf 1650 kreeg in Europa de zogenaamde 'Verlichting' vorm, een politieke en filosofische beweging waarin de rede, het vrije, kritische denken, centraal werd gesteld, los van geloof en bijgeloof. Voltaire, de bekendste Franse verlichtingsfilosoof, dreef genadeloos de spot met de kerk en het koningshuis en pleitte hartstochtelijk voor tolerantie. Hij was een belangrijke inspirator voor de Franse revolutie. Deze revolutie zou een radicale ommekeer in het Europese denken en in de sociale verhoudingen veroorzaken. Aangemoedigd door de talloze successen op het gebied van de wetenschap en techniek, ontstond er een optimistisch vooruitgangsgeloof. De mooiste definitie van de Verlichting komt van Immanuel Kant: 'Van Verlichting is sprake wanneer de mens zich ontdoet van de onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten heeft.'

In de filosofie tekenen zich tijdens de Verlichting twee stromingen af: in Frankrijk en Duitsland het rationalisme ("we komen aan kennis door middel van het denken") en in Groot-Brittannië het empirisme ("we komen aan kennis door middel van zintuiglijke waarnemingen").

Het belangrijkste principe van de aanhangers van de Verlichting was dat men de waarheid kon

vinden met behulp van het eigen verstand, in plaats van de woorden van bijvoorbeeld kerkelijke autoriteiten zonder meer voor waar aan te nemen.

Voor de westerse cultuur is de Verlichting een belangrijke periode geweest voor de ontwikkeling van waarden als vrijheid, individualiteit en zelfontplooiing. De nadruk kwam te liggen op de rede in plaats van op het geloof, samengevat in Kants motto 'Sapere aude', wat betekent: 'Heb de moed je van je eigen verstand te bedienen'. Door de nadruk die op de rede werd gelegd, kreeg de religie tijdens de Verlichting een andere, meer ondergeschikte functie in de samenleving, wat grote gevolgen had. Tot die tijd werd het wereldbeeld bepaald door het christelijk geloof, dat nog altijd het wereldbeeld van Aristoteles omarmde waarin de aarde het middelpunt van de schepping vormde. De Italiaanse filosoof Giordano Bruno kwam in 1600 nog op de brandstapel terecht voor ketterij, onder andere voor zijn verdediging van Copernicus' ontdekking dat de zon en niet de aarde het middelpunt van ons zonnestelsel is. De straf voor Galileo Galilei was in 1633 al iets milder: hij werd voor diezelfde bewering tot levenslang huisarrest veroordeeld.

Toen Isaac Newton in 1687 zijn werk over de fundamenteën van de natuurkunde uitbracht was

de tijd pas rijp voor de erkenning dat de aarde niet het middelpunt van de schepping vormt en dat de aardse en hemelse bewegingen verklaard kunnen worden door natuurwetten. Newton speelde een belangrijke rol in de wetenschappelijke revolutie die daarop volgde. Hij wist de kennis van de astronomie en de mechanica van die tijd te verenigen, waardoor de schepping van een goddelijk mysterie veranderde in een immens uurwerk. Om het geheim van de natuur te ontdekken, hoefde de mens alleen de natuurwetten maar op het spoor te komen die het uurwerk zo netjes lieten lopen. De beheersbaarheid van de natuur werd het ideaal, volgens het motto 'Kennis is macht' van Francis Bacon. Hij schetste in zijn boek *Het nieuwe Atlantis* (1626) een ideale wereld, waar welvaart, gezondheid en geluk, dankzij de wetenschap en de techniek, voor iedereen voor het oprapen lagen.

De wetenschap gaat vanaf nu kwantitatief te werk, dat wil zeggen, getalsverhoudingen staan erin centraal, in plaats van de kwalitatieve benadering van Aristoteles waarin doelen en essenties centraal staan. Galilei stelt een eerste versie van de moderne wetenschappelijke methode op die Newton later overneemt. Stapsgewijs worden hierin verschijnselen geanalyseerd, hypothesen opgesteld en getoetst door experimenten. De regelmaat van de natuur wordt op deze manier vastgelegd in wiskundige formules.

Deze, sfeer van optimisme over gedane en nog uit te voeren ontdekkingen bestrijkt een groot

scala aan terreinen. Op 24 maart 1752, bijvoorbeeld, plaatste de Engelse schilder en graveur William Hogarth een bondige advertentie in de *Covent-Garden Journal*, waarin hij de naderende publicatie aankondigde van zijn traktaat *The Analysis of Beauty*. Hij beloofde het definitieve antwoord te geven op de vraag wat schoonheid is en uit te leggen waarom veel vrouwen van die prachtige nekken en benen hebben. Hij vertelde erbij dat sinds de oudheid dichters, schilders, beeldhouwers, filosofen en theologen de taak op zich hadden genomen om het geheim van schoonheid te doorgronden en een antwoord te geven op de vraag: 'Wat maakt bepaalde dingen zo bekoorlijk?'

Interessant hierin is dat Hogarth empirisch onderzoek verrichtte naar de door hem opgeworpen vraag. Zo liet hij bijvoorbeeld lezers van de *Covent-Garden Journal* uit een aantal getekende plaatjes van kledingstukken de mooiste kiezen en vroeg hij hen waarom deze mooier was dan de anderen. Favoriet was zijn plaatje van zeven korsetten, waarvan (in eigentijds taalgebruik) de mate van ronding de onafhankelijke variabele was. Korset nummer één was recht en stijf, korset nummer zeven was sterk gebogen en vol rondingen. De korsetten ertussenin vertoonden toenemende rondingen. Hogarth's favoriet was nummer vier in de reeks, zijn proefpersonen kozen meestal drie of vier. Later herhaalde hij zijn 'wetenschappelijk onderzoek naar schoonheid' bij uiteenlopende objecten als: de neus, een kapsel en een tafelpoot. Hij ontdekte dat een licht glooiende lijn

Afbeelding 1. William Hogarth. Afbeelding uit *The Analysis of Beauty* (1753).

Afbeelding 2. William Hogarth. Afbeelding uit *The Analysis of Beauty* (1753).

zoals een geleidelijk aflopende spiraal of kronkel veruit de voorkeur genoot. Hieruit concludeerde hij dat de schoonheid van een object afhangt van de vorm die het heeft en kondigde aan de 'mooiste vorm' definitief ontdekt te hebben.

Hogarth geeft in zijn *Analysis of Beauty* een psychologische verklaring voor onze voorliefde voor de kronkellijjn. Wij hebben weliswaar behoefte aan regelmaat, maar te veel daarvan wordt saai. We hebben ook behoefte aan variatie, maar bij te veel variatie raken we de draad kwijt. Schoonheid ontstaat dus, volgens hem, bij uniformiteit te midden van variatie. Dit is ook het geval bij de spiraal: de lijn die het oog het meest behaagt. Deze lijn verandert voortdurend subtiel van richting, en de mate van verandering versnelt en vertraagt naarmate de curve wijder of smaller wordt. Deze lijn toont aan dat eenheid en variatie best samen kunnen gaan, een basale behoefte van de geest waar schoonheid in voorziet.

Landschapstuinen

Het ontstaan van de zogenaamde landschapstuinen moeten we in Engeland zoeken. Eén van de wortels hiervan zijn de politieke verhoudingen in de zeventiende en achttiende eeuw. In de zeventiende eeuw had Groot-Brittannië te kampen met grote politieke onrust. Na de Engelse Burgeroorlog (1641-1651) werd het land bestuurd door de streng-puriteinse Oliver Cromwell en diens zoon Richard. De dictatuur van Cromwell werd niet als een succes beschouwd. Daarom werd de monarchie in 1660 hersteld onder koning Karel II (1660-1685). Hij wordt na zijn dood opgevolgd door zijn katholieke broer Jacobus II (1685-1688). Beiden trachtten als absoluut vorst te regeren. Nieuwe conflicten met het parlement bleven dan ook niet uit. Toen Jacobus tegen de zin van het door hem ontbonden parlement wetten uitvaardigde waarin katholieken meer godsdienstvrijheid kre-

Afbeelding 3.
Claude Lorrain. Paysage pastorale (1644).

gen dan protestanten, vroeg een aantal protestante Lagerhuisleden en kerkleiders de Nederlandse stadhouder Willem III om in te grijpen.

Er hadden zich in Engeland inmiddels twee politieke facties gevormd: de whigs en de Tories. Tot de whigs behoorden onder andere de ondernemende middenklasse. Zeer invloedrijk uit deze groep was Robert Walpole, een landeigenaar uit Norfolk. Hij domineerde als de facto eerste premier de Britse politiek in de eerste helft van de 18^e eeuw.

Deze politieke ontwikkelingen hebben aan de wieg van de landschapstuin gestaan. Nadat de Britse aristocratie zich in korte tijd eerst op de formele 'Franse' tuinen had geworpen om hun trouw aan Jacobus te demonstreren, daarna op de Hollandse tuin om hun afhankelijkheid aan William en Mary te tonen, moesten nu hun landgoederen in het geheel op de schop om een landschapstuin aan te leggen en daarmee aan te geven dat zij het gedachtengoed van de whigs steunden.

Jongens van voorname families maakten in deze periode vaak een rondreis door Europa, de zogenaamde Grand Tour, waarbij het opdoen van kennis over de (Zuid-)Europese cultuur, met name de architectuur en de talen, voorop stond. Ook was het belangrijk om de geografische kennis bij te spijkeren.

Voor de Britse eilandbewoners was de overtocht naar het Europese continent een grote stap en de reizen duurden veelal enkele jaren. Wanneer men naar het vasteland reisde moest men daarom ook zo veel mogelijk plaatsen bezoeken. In sommige gevallen werd de buitenlandse reis gestimuleerd in de vorm van een patronage, waarbij een sponsor het mogelijk maakte dat jonge kunststudenten naar Italië of verder reisden. Studenten in de architectuur of kunst moesten zich laten inspireren door de klassieke kunst en in ruil voor hun gage af en toe wat tekeningen of beelden naar hun weldoeners sturen. Oude Romeinse opgravingen zijn in die periode stelselmatig geplunderd.

Het was de bedoeling dat de jongeren onderweg zich onderrichten in cultuur en bij terugkomst aan hun leven als aristocraat begonnen, maar velen zagen de reis vooral als vertier en hielden zich in den vreemde bezig met gokken, drank en vrouwen. Veel Britse politici waren dan ook in

toenemende mate gekant tegen de Grand Tour. Het zou slecht zijn voor de jongeren en bovendien spekten ze met hun trip de economieën van rivaliserende landen als Frankrijk of het Heilige Roomse Rijk. Toen de Franse revolutie in 1789 begon, kwam er een einde aan de Grand Tour.

Verlichte filosofen waren in de achttiende eeuw op zoek naar een nieuw, niet-religieus principe dat een vreedzame en morele samenleving kon garanderen, nu men niet meer blind kon varen op de waarden van religieuze overtuigingen. Dat vonden ze in het 'morele sentiment'. Menslievendheid en medelijden moesten verhinderen dat totale wanorde uitbrak in een puur door eigenbelang gedreven samenleving. Door de opvatting dat emoties natuurlijk en goed waren, zowel bij mannen als vrouwen, werd het ook goed om openlijk deze emoties te tonen. De nieuwe achttiende-eeuwse man mocht ook weleens een traan laten. Het was een teken van oprechte emotionele betrokkenheid.

Vandaar dat men ook landschappen wilde creëren die een beroep deden op de beroering van 'het gemoed'. Romeinse ruïnes namen daarin een voorname plaats in. De mens droomde dat het gehoorzamen aan natuurwetten, maar ook het zien van godvrezende herders, charmante herderinnetjes, landverbetersaars en rationele lieden, vrede op aarde zou brengen. De Engelse burgeroorlog had de belangrijkste politiek theoreticus van dat moment, Thomas Hobbes, met zijn *Leviathan* ruimte gegeven om de menselijke natuurstaat te schilderen als een 'oorlog van allen tegen allen' en dat het leven van de mens in deze staat: *'solitary, poor, nasty, brutish and short'* was. Kortom, de échte natuur was iets waar je je verre van moest houden; het ideaal was een gemaakte natuur, een geëcreëerd, arcadisch landschap.

Voorstanders van de nieuwe stijl maakten plannen voor een nieuwe wereld, gesymboliseerd door ideale landschappen, opgesmukt met klassieke figuren. De inspiratiebron hiervoor waren de arcadische schilderijen van Lorrain en Poussin. Zij gaven de landschappen weer die de jongemannen van de Engelse upperclass op hun Grand Tour zelf hadden gezien. Lorrain schilderde een geromantiseerde klassieke wereld, bevolkt met goden, helden, herders en herderinnetjes en verlevendigd met tempels, die weer geïnspireerd waren op het werk van de Italiaanse architect Andrea Palladio.

Afbeelding 4. Thomas Cole, *Dream of Arcadia* (1837-1839).

Palladio baseerde de ontwerpen van zijn gebouwen op Vitruvius en op zijn eigen schetsen van Romeinse ruïnes. Hij ontwikkelde een simpele variant van het classicisme dat aantrekkelijk was voor zowel de rijke boeren die zijn klantenkring vormden maar ook twee eeuwen later voor hun Engelse tegenhangers. Landeigenaren uit Veneto en later in Engeland wilden vrij zicht op hun landerijen, niet gehinderd door dure, van veel franje voorziene renaissance- of baroktuinen. In Engeland werden de formele tuinen uit de barok omgeploegd en in hun plaats werden arcadische landschappen gecreëerd. De vroegste uitingen van deze landschapsstijl wordt in Engeland 'Augustan' genoemd, een term overgenomen van de dichters uit deze periode, zoals Alexander Pope, die het glorieuze Rome uit de tijd van de eerste keizer Augustus (27 voor Chr. – 14 na Chr.) wilde herscheppen. De tuinen bij Chiswick House en Rousham House zijn in deze eerste periode aangelegd.

Chiswick House is een op Palladio geïnspireerde villa in de gelijknamige buitenwijk van Londen, gebouwd tussen 1726 en 1729, en ontworpen door Richard Boyle, graaf van Burlington en daarom ook vaak Lord Burlington genoemd. Huis en tuin zijn van enorme betekenis voor de geschiedenis van de tuinkunst, omdat het één van de eerste tuinen is waar landschapsarchitect William Kent aan heeft gewerkt. Nu doen de tuinen van Chiswick House dienst als openbaar park. Het voordeel hiervan is dat er met mooi weer overal mensen in het park te vinden zijn die van dit stuk cultuurgeschiedenis gebruik maken. Het nadeel is dat de staat van onderhoud van de tuin niet van hetzelfde niveau is als bij bijvoorbeeld Rousham of Stowe House, waar een toegangsprijs geheven wordt.

William Kent (1685-1748), die op Chiswick House zijn stempel heeft gezet, is één van de belangrijkste figuren als we het hebben over landschapstuinen. We kunnen rustig stellen dat

Afbeelding 5. William Kent, portret door Bartholomew Dandridge (ca. 1736).

hij zijn definitieve doorbraak als tuinarchitect te danken heeft aan de vriendschap met Lord Burlington. Kent en Lord Burlington ontmoetten elkaar tijdens hun Grand Tour in Italië. Van oorsprong was Kent een tweederangs schilder, maar onder invloed van Burlington ontwikkelde hij zich tot Englands meest invloedrijke architect en tuinontwerper van zijn tijd. Hoewel hij Lord Burlingtons verering van Palladio en de Romeinse oudheid deelde, laten zijn eigen gebouwen een grotere vrijheid en inventiviteit zien, met soms hier en daar nog een hint barok. Kent was een buitengewoon veelzijdig ontwerper, in staat om landhuizen in de stijl van Palladio te ontwerpen, chique interieurs vorm te geven, meubels te ontwerpen, jurken voor de dames en zelfs een wieg voor een baby.

Na 10 jaar in Rome schilderkunst te hebben gestudeerd, gesponsord door Lord Burlington, haalt deze laatste Kent in 1719 terug naar Engeland om hem daar met allerlei ontwerpklussen te helpen. Een voorbeeld hiervan is het ontwerp van de tuin van Chiswick House. Lord Burlington besloot om huis en tuin meer op elkaar aan te laten sluiten en de ruimte achter het huis meer open te maken. Kent, die net als al zijn tijdgenoten flink beïnvloed was door Lorrain en Poussin, zag zijn kans schoon om hier een semi-naturalistisch picturaal landschap te ontwerpen dat veel leek op de plaatjes van zijn favoriete schilders. Voor Chiswick House ontwierp hij de Exedra, een halfronde heg die het gebied aan de noordzijde sluit. Hoewel Kent ei-

Afbeelding 6. Chiswick house.

genlijk een halfronde nis van steen wilde maken, werd besloten om over te gaan tot een haag van taxus, waardoor de bijzondere collectie beelden en urnen van Lord Burlington beter tot zijn recht zou komen. Onder deze collectie beelden behoorde drie Romeinse beelden afkomstig uit de villa van Hadrianus. De originelen staan tegenwoordig in het huis, de beelden in de Exedra zijn nu kopieën.

Ook vinden we in de Exedra een beeld van Socrates en een van Lycurgus, in hun tijd verklaarde tegenstanders van tirannie. Of deze beelden een onderliggend politieke boodschap vertegenwoordigen, daarover zijn deskundigen het niet eens. Een theorie is dat zij samen een commentaar zijn op de tekortkomingen van het politieke en morele leven van het Engeland uit de tijd van Lord Burlington en Kent, en de deugden van bepaalde figuren uit de Griekse oudheid en misschien zelfs die van de Stuart-koning in ballingschap, Jacobus II, hiermee wilden contrasteren.

In 1738 legde Kent zich toe op de tuin van Rousham House, zijn meest kenmerkende werk. Het ontwerp werd beschreven als 'buitengewoon en uniek', een organisch maar gedisciplineerd ontwerp dat losjes maar helder orde aanbrengt in een stukje van het Engelse platteland.

Horace Walpole, Brits politicus en schrijver beschreef in zijn invloedrijke essay *On Modern Gardening* uit 1780 Kents ontwerp als: "net zo elegant en antiek alsof keizer Julian zelf de meest aangename eenzaamheid voor Daphne heeft

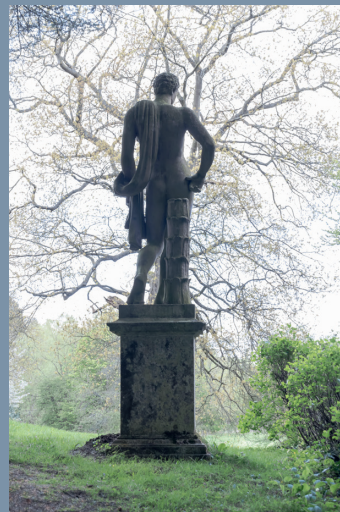

Afbeelding 7. De door Kent ontworpen Exedra van taxus met beelden en urnen.

Afbeelding 8. Gebied aan de noordzijde van Chiswick House.

Afbeelding 11. Tekening van Rousham door William Kent, voor Generaal James Dormer-Cotrell (1738).

Afbeelding 9. Een beeld van Apollo op Rousham.

Afbeelding 10. Watervallen met Venusbeeldje op Rousham.

Afbeelding 12. Aan de overkant van de weg bij Rousham heeft Kent een molen in gotische stijl om een bestaand huisje heen gebouwd om het vergezicht vanuit de tuin groter te maken en te verlevendigen. Ook de ruïne daarachter is door Kent ontworpen en zo neergezet.

gekozen om te genieten van filosofische contemplatie." Hij beschouwde Rousham als het meest innemende van Kents werk. *'Het is Kentissimo'*. In een eerdere brief uit 1760 schreef hij over Rousham: *'De tuin is Daphne in het klein, de lieflijkste kleine bosjes, stroompjes, open plekken, zuilengangen, watervalletjes en riviertjes die je je maar voor kan stellen; alle scenes zijn perfect klassiek'*.

En dit is ook wat de eenentwintigste eeuw ervaart tijdens een rondwandeling door de tuin van Rousham. Doordat het – gelukkig – geen enorme aantallen bezoekers trekt, wordt men bij een rondwandeling nog steeds verrast door de zorgvuldig door Kent geësceneerde taferelen: Apollo die aan het einde van een door bomen verduisterde laan het licht markeert, Venus die boven de kleine watervallen uittoert, en door uiteindelijk de 'Temple of the Mill' en de 'ruïne' die door Kent aan de overkant van de weg zijn neergezet, alleen om het oog van de toeschouwer te behagen.

Stowe

Waarschijnlijk zijn de Elysian Fields in Stowe, Buckinghamshire, het meest beroemde tuinontwerp van William Kent. Hier zijn de verwijzingen naar het oude Rome en de contemporaine politiek te duidelijk om gemist te kunnen worden. Lord Cobham, de eigenaar van Stowe, werd in de achttiende eeuw beschouwd als een belangrijke Whig-politicus, en daarom, nadat na 1710 de Tories aan de macht kwamen, veroordeeld tot een leven in zijn buitenhuis op het platteland. Samen met Kent ontwierp Cobham, als een antwoord op zijn verbanning, het iconografisch programma voor de Elysische Velden in de tuinen van Stowe.

De naam 'Elysische Velden' verwijst naar de verblijfplaats van gestorven gelukzaligen en dit gebied, in de nabijheid van het huis, roept de sfeer op van het paradijs bewoond door de zielen

Afbeelding 13. Temple of Ancient Virtue die in 1737 door William Kent werd ontworpen, waarbij hij zich liet inspireren door de Tempel van Vesta in Tivoli. In de Tempel treffen we levensgrote beelden aan van Epaminondas (generaal), van Lygurgus (wetgever), van Homerus (dichter), en van Socrates (filosoof).

Afbeelding 14. Tegenover de Temple of Ancient Virtue staat de Temple of British Worthies, eveneens van Kent. Eigenlijk zou het bouwwerk in de tuinen van Chiswick geplaatst worden. De busten zijn van Lord Cobhams Engelse helden zoals Locke, Drake, Milton en Newton.

van klassieke helden. De hele toon van het ontwerp is weemoedig, een treurige lofzang op vergane glorie. De *Temple of Ancient Virtue* die deel uitmaakt van het gebied, is gemodelleerd naar de tempel van Vesta in Tivoli, maar Kent plaatste het op zo'n manier dat het als vanzelf tot een vergelijking uitnodigt met de *Temple of British Worthies*, die er ongeveer recht tegenover ligt.

De *Temple of British Worthies* is ook weer gebouwd in de vorm van een exedra, maar in plaats van een halfronde nis in het midden, ontwierp Kent daar een piramide. De tempel bevat busten van Lord Cobhams Engelse helden zoals Locke, Drake, Milton en Newton, allen dood, en de bezoeker die aan de achterkant van het monument op onderzoek uitgaat, zal een gedenksteen voor een zekere Signor Fido vinden, wiens uitgesproken deugden ons tot voorbeeld kunnen dienen, tot we ons realiseren dat Fido een hond was.

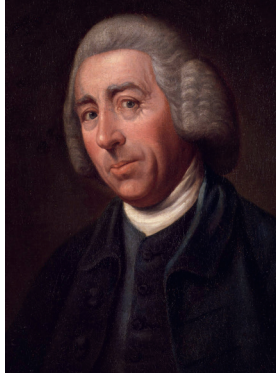
Het was tijdens Kents werkzaamheden op Stowe dat de jonge Lancelot Brown hoofd tuinman werd, en net als Kent, door zijn ontwerp elders in de tuin, zijn stempel op de tuin drukte.

Lancelot 'Capability' Brown (1716-1783) is onmiskenbaar de beroemdste tuinontwerper van de achttiende eeuw. Hij heeft tussen de 120 en 140 grote tuinen bij landhuizen in Engeland ontworpen.

De voorgangers van Brown, zoals Kent, ontwierpen nog tuinen met rechte lijnen erin en gaven hun tuinen intellectuele en soms politieke boodschappen mee, waarbij het voor hun eigenaren en diens bezoekers een spel werd om de onderliggende boodschap te ontdekken. De architecturale elementen waren hierbij van groot belang. Brown voegde iets compleet nieuws toe aan het ambacht van tuinontwerper. Hij focuste zich in zijn ontwerpen op de simpelste elementen van de natuur: gras, bomen, landvormen en water. Zijn ontwerpen leken ongecompliceerd, zelfs als ze hier en daar een architecturaal element als een tempeltje of een gotisch kerkje toestonden, alsof ze op organische wijze tot stand waren gekomen. Ze lijken een weerspiegeling van een niet-bestaande wereld en zijn tijdloos, hoewel ze een krachtige reactie waren tegen de eigentijdse mode van rechte lijnen.

Brown kwam uit een eenvoudige familie uit Northumberland, in het noorden van Engeland. Hij bracht de eerste zeven jaar van zijn werkzame leven door als leerling-tuinman. Daarin bleek hij

Afbeelding 15.
Lancelot ('Capability')
Brown, portret door
Nathaniel Dance (1770).

zo slim en ambitieus dat hij in 1740 al werkte in Lord Cobhams moestuin op Stowe, één van de belangrijkste tuinen van die tijd. Snel daarna werd Brown uit de moestuin gehaald en werkte hij zij aan zij met Kent in de landschapstuin. De Griekse Vallei in Stowe wordt geheel aan Brown toegeschreven.

Al snel werd Brown gevraagd om zijn ontwerpersblik te laten gaan over andere landgoederen. Onder de beroemde tuinen die hij ontwierp vinden we Chatsworth, Claremont, Kew Gardens en Blenheim. In 1764 werd Brown benoemd als hooftuinman van Hampton Court, het koninklijk paleis in Engeland. We herkennen zijn tuinen aan golvende grasvelden, heldere meren, bomen in bosschages gegroepeerd en meanderende wegen en paden. Zijn bijnaam 'Capability' verkreeg hij doordat hij de gewoonte had om van de tuinen die hij werd gevraagd te verbeteren te zeggen dat ze 'capabilities' hadden.

Zoals gezegd, heeft het 'landschapspark' in de visie van Brown een informeel en 'natuurlijk' karakter, en schuwt rechte lijnen en formele geometrie. Het doet kortom zijn best om op een idyllisch, imaginair landschap te lijken. Het benadert, in ieder geval volgens Brown, de voorstelling van het paradijs. Het omvat uitgestrekte grasvelden, hier en daar onderbroken door solitaire bomen of bomen in groepjes en wordt in z'n geheel begrensd door een rij bomen. Het wordt 'versierd' met kronkelige waterpartijen en bevat bij Brown maar heel weinig gebouwen, die slechts een sierfunctie hebben. Er zijn nauwelijks terrassen, tempels, beelden, fontein en vooral ... nauwelijks bloemen. Ommuurde stukken werden afge-

Afbeelding 16.
De Griekse vallei in
de tuin van Stowe,
een creatie van
Lancelot Brown.
Aan het eind de
Temple of Concord
and Victory.

broken en grote lanen gingen op de schop. Een belangrijke bijdrage van Brown aan de Engelse cultuur is het ontwerpen van de zogenaamde 'speelweide' in de buurt van het landhuis. Er werd nu officieel plaats geboden aan gezelschapsspelelen zoals croquet, cricket en *lawn bowls*.

De ha-ha

In de visie van Brown liepen park en open landschap op natuurlijke wijze in elkaar over en slingerden lanen en paden zich in vloeiende lijnen om het huis. Het tuingedeelte wordt van de omliggende weidegronden gescheiden door een diepe geul of *ha-ha*, een truc om het huis en de keurig onderhouden tuinen aan de ene kant te houden en de grazende dieren aan de andere kant. Van een afstand is deze scheiding niet te zien. Ha-ha's werden ook gebruikt om parken onder te verdelen in kleinere stukken, om groepen bomen te beschermen of ter bescherming van een op het landgoed liggend kerkhof. Oorspronkelijk is de ha-ha ontwikkeld in het leger en wordt toegeschreven aan de zeventiende-eeuwse Franse militair ingenieur Vauban, die bekend geworden is van het bouwen van vestingwerken. In de tuinkunst is de ha-ha in primitieve vorm voor het eerst te vinden op Stowe, maar dit was meer een muur met horizontale staken erop die de

Afbeelding 17.
Een overzicht van Stowe. Op de voorgrond de wereld-
beroemde Palladiaanse brug, daarachter de Gotische
tempel en op de achtergrond Lord Cobham's pilaar.